

Magyar irodalom Nyugaton

The Hungarian Literature in Western Europe

The change of political regime did not result – in contrary to all expectations – in development of a productive dialogue between Hungarian authors living at home and in Western Europe and in a formation of constructive and cooperative forums building on this dialogue. The situation of today's Hungarian literature and the intellectuals in Western Europe is unsettled, and this fact sets further tasks for the Hungarian authors living in Western Europe: first and foremost to deepen and extend the dialogue with authors living in Hungary.

Írók és irodalmi intézmények

A nyugati magyar irodalom (nevezték emigrációs irodalomnak is) nagy történelmi katalizmák eredményeként született. A második világháborút követő évtizedekben – közvetlenül a háború után, a „koalíciós korszak” alkonyán vagy 1956 késő őszi számos magyar író telepedett le, illetve kezdte el írói pályáját a nyugati világ országaiban. Irodalmi csoportosulások, folyóiratok és könyvkiadók léptek színre, igen tagolt, szüntelenül alakuló és eredményekben is gazdag irodalmi élet született. Ennek az irodalomnak lényeges jegye volt, hogy a „diaszpóra” nehéz körülményei között működött, és ezek a körülmények csak igen nagy áldozatok árán tették lehetővé az állandó intézmények kifejlődését. Ez a helyzet okozta, hogy noha szinte állandóan alakultak ilyen intézmények – egy könyvészeti felmérés közel ezer nyugati magyar folyóiratról és lapról tud –, csak igen kevés volt képes arra, hogy tevékenységét folyamatosan végezze. Az irodalmi folyóiratok és könyvkiadók nagy többsége gyorsan elvérzett az emigráció mostoha viszonyai között.

A nyugati magyar irodalom a legkevésbé sem alkotott egységes, homogén tömböt, politikai színe is igen nagy változatosságot mutatott. Képviselői között megtalálhatók a két világháború közötti irodalmi konzervativizmus hívei, a Nyugat mozgalmának egykori résztvevői, a „harmadik út” politikáját hirdető népi írók, a polgári radikálisok, a szociáldemokraták, sőt az egykori kommunisták is, mint ahogy természetesen annak is különleges szerepe és jelentősége van, hogy ki mikor – 1945-ben, 1948-ban vagy 1956-ban – hagyta el az ország területét. Emellett számtalan olyan magatartásváltozat tapasztalható, amely meghatározza a nyugati világban élő magyar író és a szülőháza viszonyát: akadtak jelentékeny írók, például Márai Sándor, akik mindvégig távol tartották magukat a hazai szellemi élettől (és már nem érték meg a pártállami rendszer bukását), és akadtak közöttük olyanok, például Cs. Szabó László vagy Határ Győző, akik helyet találtak ebben az életben, legalább műveikkel, amelyek természetesen a magyar irodalom elidegeníthetetlen értékei.

Az emigráció több mint négyévtizedes története során igen sok újság, folyóirat, könyvkiadó és irodalmi társaság alakult, ezek nagy része azonban időközben megszűnt. A nyugati magyar szellemi élet legnagyobb tekintélyű fóruma a Borbándi Gyula és Molnár József szerkesztésében Münchenben megjelenő *Új Látóhatár* című folyóirat volt, amely nyilvánosságot adott a népi mozgalom eszméin nevelkedő és a polgári liberális eszményeket követő írástudók műveinek egyaránt. Állandó munkatársai közé olyanok

tartoztak, mint Határ Győző, Gombos Gyula, Sztáray Zoltán, Illyés Elemér, Kabdebó Tamás, Sárközi Máttyás, Czigány Lóránt és Albert Pál (azaz Sípós Gyula) – tehát nemcsak „szépirók”, hanem tudósok és irodalomkritikusok is. Mellette a Rómában Békés Gellért szerkesztésében megjelenő *Katolikus Szemle*, a Méray Tibor szerkesztette párizsi *Irodalmi Újság* és Mózsi Ferenc folyóirata: a chicagói *Szivárvány* gondozta igen eredményesen az emigrációs irodalmat. Az ugyancsak párizsi *Magyar Füzeteknek*, a *Bécsi Naplónak* és a Münchenben megjelenő *Nemzetőrnek* inkább tudományos, illetve publicisztikai jelentősége volt. Párizsban jelent meg a *Magyar Műhely* című avantgárd folyóirat, szerkesztői Bujdosó Alpár, Nagy Pál és Papp Tibor, a kísérletező, vizuális irodalom hívei. Ez a folyóirat a rendszerváltozás után hazatért és a fiatal avantgárd irodalom és művészet szervezésében vállalt szerepet. A könyvkiadók sorában a müncheni Aurora és Herp kiadókat, az Európai Protestáns Szabadegyetemet, a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kört, a washingtoni Occidental Presst, Püski Sándor New York-i Corvin kiadóját és Mózsi Ferenc chicagói Framo kiadóját kell említenünk. A Magyar Műhely, a londoni Szepsi Csombor Kör és a hollandiai Mikes Kelemen Kör ugyancsak fontos könyveket adott közre.

Fontos kultúraszervező szerepe volt a különféle értelmiségi és irodalmi társaságoknak. Ezek sorában a Szépfalusi István által vezetett bécsi Bornemissza Társaságot, a hollandiai Mikes Kelemen Kört, a londoni Szepsi Csombor Kört, a párizsi Magyar Műhely Munkaközösségét, az Amerikai Magyar Baráti Közösséget (Itt-Ott Kört) kell említenünk, és hasonló feladatot látott el a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, a katolikus Pax Romana és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem is. Valamennyi ilyen kör és egyesület rendszeresen rendezett konferenciákat, amelyek a nyugati magyar szellemi élet jól működő fórumai és tűzhelyei. Ezekon a konferenciákon részt vettek magyarországi, erdélyi és felvidéki előadók vagy vendégek is.

A nyugati magyar irodalom számos kiváló alkotó egyéniséget vonultat fel. Márai Sándor regényei és naplói, Cs. Szabó László elbeszélései és esszéi, illetve *Római muzsika* című útirajza, Faludy György, Tűz Tamás, Fáy Ferenc és Tollas Tibor versei, Domahidy András *Árnyak és asszonyok*, illetve Domahidy Miklós *Az osztrák vádolt* című regénye, Dénes Tibor és Monoszló Dezső prózai művei, Kovács Imre önéletrajza, valamint Határ Győző hatalmas életműve, amelyben egyforma szerepet kap a költészet, az elbeszélő próza, a drámai játék és a filozófiai esszé, és amely olyan nagyszabású művekkel büszkélkedhet, mint a *Golgheloghi* című mitikus drámasorozat vagy a *Szélhárfa* című bölcsélet esszésorozat – nos, mindez az „egyetemes” magyar kultúrát tette gazdagabbá. A nyugati magyar irodalomnak emellett nagy erőssége az értekező próza, mindenekelőtt Vajay Szabolcs, Ferdinandy Mihály, Ignotus Pál, Szabó Zoltán, Gombos Gyula, Borbándi Gyula, Illyés Elemér, Gosztonyi Péter, Kende Péter, Hanák Tibor és Szabó Ferenc történelmi, irodalomtörténeti és filozófiai munkáira gondolok.

A fiatalabb írónemzedéket is izgalmas és értékes írások képviselik. Bakucz József, Baránszky László, Horváth Elemér, Kemenes-Géfin László, Vitéz György, Major-Zala Lajos, Gömöri György, Keszei István, Thinsz Géza és Dedinszky Erika költeményeire, Karátson Endre, Kabdebó Tamás, Ferdinandy György és Sárközi Máttyás elbeszéléseire, Albert Pál (Sípós Gyula), Czigány Lóránt, Kibédi Varga Áron, Karátson Endre és Perczky Géza tanulmányaira, illetve a Magyar Műhely három említett szerkesztőjének „vizuális” költői munkásságára hazai irodalmunk is figyelt.

A nyugati magyar irodalom csak az elmúlt két évtizedben vált ismertebbé Magyarországon, illetve a szomszédos országok magyarsága körében. A részleges befogadásban kétségtelenül szerepe volt annak, hogy a nyolcvanas években már enyhültek az emigrá-

cióval folytatott politikai viták, illetve megszűnőben voltak azok a politikai jellegű elfogultságok és cenzurális kötöttségek, amelyek az emigrációs irodalom igazi befogadását mindaddig lehetetlenné tették. Mindennek következtében számos nyugati magyar író talált helyet magának a hazai szellemi életben. Cs. Szabó László élete végén többször is hazalátogatott, a sárospataki temetőben lelta meg végső nyugvóhelyét, és a pataki református nagykönyvtár gondjára bízta nagyszerű könyvtárát. Mások is értékes művekkel voltak jelen a hazai könyvkiadásban, így a régebben igen népszerű Zilahy Lajos, az útirajz-író Kutasi Kovács Lajos, a már korábban Dél-Amerikában letelepedett Lénárt Sándor, valamint az egyik legnagyobb magyar nyelvűművész: a Londonban élő Határ Győző. Faludy György, Domahidy András, Gombos Gyula, Szélpál Árpád, Tűz Tamás, Thinsz Gyula, Dedinszky Erika és Ferdinandy György ugyancsak jelen volt a hazai könyvkiadásban. A befogadás fontos gesztusa volt az 1981-ben megjelent *Vándorének* című költői, az 1987-ben közreadott *Két dióhéj* című prózai, végül 1991-ben a *Párbeszéd Magyarországgal* című tanulmányokat és esszéket bemutató antológia. Ezek az antológiák jelezték, hogy az emigráció irodalma végre hazatért.

A nyugati magyar irodalom eredményei

A nyugati (emigráns) magyar irodalomnak kettős arculata van, ez az irodalom is részben a művek (életművek), részben az intézmények rendszere. Az előbb az intézményekről beszéltünk, nézzük tehát most azt, hogy a nyugati magyar irodalom mint a művek rendszere, mit adott hozzá a jelenkori magyar irodalom egészéhez, ahhoz az irodalomhoz, amelynek hagyományosan a Kárpát-medencében található virtuális Magyarország, tehát a trianoni Magyarország mellett Erdély, a Felvidék, Kárpátalja és a Délvidék, Budapest, Debrecen, Pécs és Szeged mellett Nagyvárád, Kolozsvár, Marosvásárhely, Pozsony, Kassa, Ungvár és Újvidék a szülőhelye. Az emigráns irodalom eme „másságát” ezúttal alkalomilag és nagy vonalakban a következőkben tudnám körvonalazni.

1. Értékfenntartás és hagyományörzés

Az emigráns irodalom (és az emigrációs intézményrendszer) nagy érdeme, hogy képes volt megőrizni azokat az irodalmi értékeket és hagyományokat, amelyeket a hazai irodalmi kultúra cenzurális okok következtében, azaz durva politikai kényszerűségek miatt nem őrizhetett, vagy csak csonkán őrizhetett meg. Ez nem csak azt jelenti, hogy az emigráció körülményei között szabadon dolgozhattak és viszonylag kötetlenül publikálhattak olyan magyar írók, akik kényszerűségből vagy önkéntes elhatározásból elhagyták a kommunista diktatúra hatalmába került Magyarországot. Márai Sándorra, Cs. Szabó Lászlóra, Faludy Györgyre, Határ Győzőre, Kovács Imrere, Szabó Zoltánra, Gombos Gyulára gondolok és azokra, akik már az emigrációban kezdték meg tevékenységüket, tehát Bakucz Józsefre, Baránszky Lászlóra, Karátsón Endrére, Kabdebó Tamásra, Thinsz Gézára, Gömöri Györgyre, Papp Tiborra, Nagy Pálra, Vitéz Györgyre, Kemenes-Géfin Lászlóra gondolok a többi között.

Az értékvédelem és hagyományörzés azt is jelenti, hogy az emigráns irodalmi kultúra eredményesen tudta védelmezni és nyilvánosságához juttatni azokat az írókat, akiket itthon elhallgattatott vagy megcenzúrázott a politikai hatalom Így Kassák Lajost, Hamvas Bélát, Weöres Sándor, Szentkuthy Miklóst, Pilinszky Jánost, Mészöly Miklóst, Konrád Györgyöt vagy éppen Németh Lászlót, akinek legfontosabb nemzetpolitikai tanulmányai idehaza csak a rendszerváltozás előestéjén jelenhettek meg újra, és Illyés Gyulát, akinek

Szellem és erőszak című, Aczél György által karanténba záratott könyvét a müncheni Molnár József egy merész akciója juttatta el legalább egy szűkebb nyilvánossághoz. Egyszóval a nyugati magyar irodalmi intézmények igen tevékenyen működtek közre abban, ahogy a magyar irodalom meg tudott szabadulni az úgynevezett „szocialista realizmus” béklyóitól, és fenn tudta tartani nagy hagyományait, meg tudta védelmezni értékeit.

Az érdekvédelem és a hagyományörzés a huszadik századi magyar irodalom szellemiségére is kiterjedt, hiszen ki tagadhatná, hogy a korlátok közé terelt és művi úton megcsonkított szellemi hagyományokat részben és teljesen szabadon az emigráció tartotta fenn. Gondolok itt a *Nyugat* és az *Újhold* tradíciójára, a magyar avantgárd és a népi írók vagy éppen az erdélyi irodalom (az *Erdélyi Helikon*) szellemi hagyományaira. Az emigrációs intézményeknek, így az *Új Látóhatárnak*, az *Irodalmi Újságnak* és a *Magyar Műhelynek* igen nagy szerepük volt abban, hogy ezek a hagyományok minden különösebb torzulás nélkül maradhattak fenn, és érvényesülhettek idehaza is már a hetvenes évek második felétől kezdve. Az irodalom folytonossága és az irodalmi hagyomány elevevége ugyanis elsődrendű szellemi erő, amely nélkül a fejlődés és az újítás is lehetetlenné válik, és ennek a folytonosságnak a fenntartásáért az irodalmi emigráció és ennek intézményrendszere mindig és következetesen felelősséget vállalt, és eredményesen (sok áldozattal) tevékenykedett.

2. Az emigrációs tapasztalat rögzítése: az emigráns személyiség

Egy nemzeti irodalom magának a nemzeti közösségnek a történelmi tapasztalatait rögzíti, és ezek közé a tapasztalatok közé tartozik az emigrációs tapasztalat is (akárcsak a kisebbségi sorsban szerzett történelmi tapasztalat). Egy nemzet számára, amely huszadik századi történetének alig félszázados korszaka során több alkalommal is (1919-ben, 1939-ben, 1945-ben, 1948-ban és 1956-ban) nagy emigrációs hullámokat kényszerült kibocsátani, és ennek során alkotó értelmiségének egy számottevő része elmenekült, az emigrációs tapasztalat létfontosságúvá válik, és a közös történelem kiszakíthatatlan része lesz. Elsősorban most nem is arra gondolok, hogy a nyugati magyar irodalom miként örökölte meg az emigráns lét küzdelmeit és hétköznapjait, a bécsi, müncheni, párizsi, londoni, New York-i, torontói magyar életet. Hanem arra, hogy miként számolt be az emigráns lét lelki történetéről és tapasztalatáról, a személyiség benső körében végbemenő folyamatokról. Mindennek kétségkívül a nyugati magyar költészet a legfontosabb médiuma.

A nyugati világba került magyar költők, az 1956-ban emigráltak is, hosszú évtizedeket töltöttek választott hazájukban: gondolkodásukat, élményvilágukat, általában személyiségük felépítését már ez a sok évtizedes tapasztalat szabja meg. Közérzetük meghatározója az ötvenes-hatvanas évek fordulóján még a honvágy, illetve a beilleszkedés gondja volt, később már általában nem; a honvágy ritkábban szólalt meg műveikben, s akkor sem az emésztő szenvedély, legfeljebb a csendes nosztalgia formájában, amely az ifjúság természeti és emberi környezetének bensőséges emlékeivel szötte át verseiket. Természetes emberi közegeknek tekintették a választott otthont, s bár sokat utaztak a világban, úgy érezték, meggyökeresedtek valahol, vagy ellenkezőleg, teljesen a befogadó társadalom, mi több, az emberi lét peremére szorultak, mint a Párizsban elhunyt Keszei István.

Költői közérzetüket ilyen módon többnyire nem a honvágy és a kényszerű távollét keserű konfliktusa szabta meg, ha időnként hangot adtak is az elszakadás fájdalmanak, gondolkodásuk és érzésviláguk más élmények nyomán alakult. Mint emigránsok, mint irodalmi diaszpórában élő költők fokozott magányban élték át az emberi személyiség

huszadik századi izolációjának tragikumát, és költészetük nemegyszer a humánus kapcsolatait elvesztő, elidegenedett emberi személyiség szorongásos belső világát jelenítette meg.

A személyiség kiteljesítéséért vagy éppen fenntartásáért vívott küzdelem legfőbb konfliktusát kétségtelenül az emigrációs lét paradoxonai okozták: amerikai mérnöknek, svéd kiadói szerkesztőnek, angolai lengyeltanárnak, kanadai pszichiáternek kellett lenniük, ugyanakkor magyar költőnek, aki el volt szakítva a magyar irodalmi élet áramaitól, és értő közönségre alig talált, aki műveit magánkiadásban volt kénytelen közreadni, és csak a ritka alkalommal megrendezett emigrációs írótalálkozón cserélhetett eszmét költőtársaival. Az idegenben élő magyar költő helyzete állandó szerepcseréket, szerepváltásokat követelt. Gömöri György egy verse hitelesen fogalmazta meg ennek a „proteuszi” sorsnak a következményeit: „Naponta nyelvet-álarcot cserélek. / Néha úgy érzem: arcom már ez állarc, / néha meg: hiába vergődik a lélek, / megváltásra csak önnyelvén találhat.”

Az anyanyelv megváltó hatalma azonban korántsem volt egyértelmű: az emigrációs költészet 1956 utáni időszakának képviselői a köznapi életben, esetleg családi körülmények között is, többnyire idegen nyelven kényszerültek másokkal érintkezni, és csak az alkotó munka magányos óráiban használták anyanyelvüket. Erős alkotó egyéniségre és anyanyelvi ösztönre volt szüksége annak, aki a nyelvi „tudathasadástól” meg akarta őrizni magát. A költészet forrásává bizonyos esetekben éppen e kettős nyelvi helyzet vált, ez a tény, hogy a nyugati magyar költő szinte egyforma természetességgel volt képes kifejezni magát magyarul és franciául, magyarul és svédül, magyarul és angolul.

Különösen az 1956 után színre lépő emigráns nemzedék költői alakították ki meglehetősen izolált világban magyar költői „én”-jüket. A személyiség mélyebb rétegeiben zajló drámákat vetítették verseikbe, a személyiség integritásának védelmét keresték a költészetben. A világban tapasztalt szociális és politikai konfliktusok hatása alól azonban ők sem voltak képesek szabadulni, ezenkívül szülőhazájukkal kialakított kapcsolataikban is igen nagy szerepe volt költői világképük alakulásában. Az emigrációs lét egyszersmind nagyobb nyitottságot jelentett a huszadik század második felének civilizációs problémáira. A diaszpórában élő magyar költő, már csak a birtokba vett információk bősége következtében is, érzékenyebb módon reagált a bekövetkező válsághelyzetekre, mint az a költő, aki a nemzeti kultúra védelmet nyújtó bensőségében dolgozott. Az idegenként élő, magát gyökértelennek érző emigráns közérzete természetesen ki volt szolgáltatva a történelmi lét nyomasztó válságainak, minthogy személyes sorsát is e válságok döntötték el annak idején.

Midőn rossz közérzetről beszélt, szorongásába minduntalan beszűrődött a világban érzékelhető bizonytalanság és háborús félelem. Ilyen félelemről hozott hírt Thinsz Géza *Hírügynökségünk jelenti* című költői groteszkje: „hírügynökségünk jelenti: optimizmusra nincsen ok: / kiáltás: pengeálmok: hírügynökségünk forgandósága: / húsba hasító félelem jelenti: eszelős optimizmusra nincsen ok.” Hasonló szorongásokról igen sok költői mű tanúskodik.

3. Az emigrációs tapasztalat rögzítése: világjárás

Az emigrációs tapasztalathoz tartozik az a tapasztalat is, amely a világban szétszóródott magyar irodalom világjárásának élménykörével függ össze. Ezt többnyire a prózairodalom rögzíti, ennek egyik meghatározó élménye éppen az idegen országok és kultúrák birtokba vétele. Az emigráns író elbeszélő tevékenységének középpontjában már eleve az önéletrajziség áll – ezt igazolja például az is, hogy Márai Sándor emigrációban alkotott

munkái közül a naplónak van igazán nagy (irodalomtörténeti) szerepük. De Cs. Szabó László elbeszélő műveiben is nagy szerepet kapott az önéletrajzság és a naplószerűség. Ez az önéletrajzság igen gyakran idézett fel távoli, esetleg egzotikus tapasztalatokat és színhelyeket.

A nyugati országokban élő magyar író számos olyan ismeretet és tapasztalatot vesz birtokába, amely a magyar irodalomban korábban természetesen hiányzott, így a távoli országok társadalmának és életének, civilizációjának ismeretét, a hazai valóságtól merőben idegen életformákról szerzett tapasztalatot. Korábban irodalmunk térképén legfeljebb Párizs (Illyés Gyula, Márai Sándor, Hevesi András) és Itália (Szerb Antal) színei voltak megtalálhatók, csupán Remenyik Zsigmond dél-amerikai regényei mutattak „egzotikus” színeket. A nyugati világban élő magyar író most minden elfogultság nélkül számol be a távoli országokban és idegen kontinenseken szerzett élményeiről: a naplóíró Márai Sándor Itáliáról és Észak-Amerikáról, Cs. Szabó László Rómáról és Hellászról, Faludy György Angliáról és Kanadáról. Határ Győző számos művében jelenik meg az angliai környezet, Domahidy András az Ausztráliában élő magyarokról is képet rajzol, Kabdebó Tamás Guyanát és az Antillákat, Ferdinandy György Puerto Ricót járta be, Karátson Endre elbeszélései párizsi és mediterrán, Sárközi Mátyás történetei angliai környezetben játszódnak, és így tovább, a beszédes példák szinte korlátok nélkül idézhetők.

4. *A modern irodalom integrálása*

A nyugati magyar költészet, különösen az 1956-os nemzedék költőinek munkássága más utakon járt, mint a hazai vagy a szomszédos országokban kifejlődött magyar líra. Erősebben hatottak reá a nyugat-európai, illetve amerikai irodalom jelenkori törekvései és költői kísérletei. A nyugati diaszpórában élő magyar költő feladatának tekintette, hogy mindazt, amit a modern francia, német, angol vagy amerikai költészetben megismert, integrálja saját költői világába, a magyar líra szerves részévé tegye. Új és gazdag tartományokat kívánt meghódítani a magyar költészet számára, innen eredt felfedező kedve, amellyel birtokába vette a modern költészet megannyi vívmányát, sőt újító kísérletét. A fiatalabb emigráns irodalom képviselői a hatvanas években szinte egyszerre választottak olyan mestereket, mint T. S. Eliot, Ezra Pound, E. E. Cummings, Gregory Corso, Allen Ginsberg, René Char, Francis Ponge, Michel Deguy, Denis Roche és Jacques Roubaud. Gyors egymásutánban kerültek az angol ezoterikusok, a francia szürrealisták, az amerikai beatnikék, majd a különféle szemiotikai, lettrista és konkrét költői irányzatok hatása alá. Ezek a modern költői hatások érvényesültek Bakucz József, Horváth Elemér, Makkai Ádám és különösen a Magyar Műhely avantgarde experimentalizmusát képviselő Nagy Pál, Papp Tibor és Bujdosó Alpár munkásságában.

A magyar líra hagyományaival azonban azok a költők sem szakítottak, akik a legerősebben vonzódtak a modern törekvésekhez. A Magyar Műhely szerkesztőinek és teoretikusainak mint költőknek, Kassák Lajos volt első mesterük, de sokat merítettek Weöres Sándor és Szentkuthy Miklós újításaiból is. A huszadik századi magyar költészet elvonatb bőlceseleti jellegű örökségére utal az a hatás, amelyet József Attila, Weöres Sándor vagy Pilinszky János lírája fejtett ki a nyugati magyar költők ezen nemzedékére, nevezetesen Kibédi Varga Áron, Bakucz József, Horváth Elemér, Baránszky László, Vitéz György, Sulyok Vince és Gömöri György munkásságára.

A magyar költői hagyományok egy másik vonulatának asszimilációját jelzik azok az ösztönzések, amelyeket a régi magyar verstől, illetve az úgynevezett „népi szürrealizmustól” kapott a nyugati magyar költők újabb nemzedéke. A Nagy László vagy Kormos

István által érvényre juttatott folklorisztikus szürrealisztikus dalszerűség jelentkezik Máte Imre és Dedinszky Erika népköltészeti hagyományokat ápoló vagy velük érintkező balladáiban, ráolvasásaiban. A régi magyar költészet: a végvári katonák, a protestáns prédikátorok, a kuruc szegénylegények költői hagyománya az 1956 utáni költőnemzedék néhány képviselője, elsősorban Siklós István és Kemenes-Géfin László erősebb történelmi érdeklődésében és archaizáló költői nyelvében követhető nyomon.

Hasonló integrálási szándékok jegyében alakult az elbeszélők, különösen az 1956-os nemzedék elbeszélőinek munkássága. Érdeklődésüket a személyiség belső mozgásának és konfliktusainak elemzése töltötte be, mondanivalójuk erősen alanyi vagy gondolati jellegű. Ez szabta meg narrációjuk természetét: a magyar próza vallomások és önelemző hagyományait folytatták, illetve a modern nyugati irodalom elvonatkoztatásra törekvő irányzatainak eredményeit kívánták elsajátítani. Kabdebó Tamásra az ironikus angol regény, Ferdinandy Györgyre egy időben a francia „új regény”, Márton Lászlóra Joyce tudatfolyam-ábrázolása, Karátson Endrere az argentin Borges mítikus parabolája hatott, Nagy Pál és Bujdosó Alpár esetében annak a szemiotikai jellegű „szövegirodalomnak” a hatása érvényesült, amely teljes mértékben elmosza a határt az epika és a költészet között, és merőben új jelrendszer kialakítására tesz kísérletet. Ezek az írók modern prózai kísérletek révén ábrázolták, illetve fejezték ki megfelelően a nyugaton élő magyar értelmiség helyzetét és tudatát.

A nyugati magyar irodalom hazatérése

A nyugati magyar irodalom (az emigráció irodalma) egyszerre volt nyertese és vesztese az 1989–1990-es rendszerváltozásnak. Nyertese, mert a „tiltott” státusból egyszerűen a „támogatott” szellemi teljesítmények közé került, képviselői szabadon hazatérhettek és letelepedhettek Magyarországon, az emigrációban született művek, beleértve a politikai irodalom, tehát a kommunista berendezkedést bíráló vagy támadó irodalom műveit is, szabadon terjeszthetőkké váltak, sőt sok esetben új, most már magyarországi kiadásban kerültek a hazai olvasók elé, és természetesen maga a rendszerváltás is igazolta azokat az írókat, azokat a műhelyeket, amelyek évtizedeken keresztül az emigráció sok tekintetben mostoha körülményei között tartották fenn az írói szabadság, a polgári mentalitás eszményeit, és minden ideológiai kötöttség nélkül tájékozódhattak a nyugati világ szellemi, irodalmi áramlatai között.

A nyugati magyar irodalmi élet képviselői közül igen sokan mindennek ellenére a rendszerváltozás egyik vesztesének érzik azt az irodalmi kultúrát, amelyet hosszú évtizedek áldozatos munkájával hoztak létre. Többen látták úgy, hogy a magyarországi irodalmi élet valójában nem integrálta vagy nem integrálta megfelelően a nyugati magyarok irodalmát. Borbándi Gyula 1996-ban megjelent *Emigráció és Magyarország* című összefoglalásában, amely a nyugati magyar emigráció 1985 és 1995 közötti történetét – és ennek során a hazai beilleszkedés történetét – mérte fel, Czigány Lórántra hivatkozva adott képet a nyugatiak elégedetlenségéről: „A fenti áttekintés – zárta le a nyugati magyar irodalom hazatérésének eseménytörténetét vázoló fejezetét – azt a benyomást keltheti, hogy a nyugati magyar írók beilleszkedése a hazai irodalmi intézményrendszerbe és a két irodalmi központ egyesülése megtörtént. Panasz legfeljebb azok részéről hangozhatnék el, akik ebből bármi oknál fogva kimaradtak. Általános elégedettség a nyugatiak körében mindezek ellenére nem következett be. Egy évtized tapasztalatait összegezve Czigány Lóránt találóan állapította meg, hogy a nyugati magyar íróknak ugyanolyan hiányérzete van a hazai fogadtatást illetően, mint amilyen a hazai közvéleményben régóta észlelhető

a hazai irodalom nyugati recepciójával kapcsolatban. A nyugati magyar irodalomnak ugyanúgy nem sikerült »betörníe« a hazaiba, mint ahogyan a hazainak nem sikerült a nyugatiba. Mindketten a jelenlét hiányát érzik. A hazai magyar irodalom – Czigány szerint – nincs jelen a nyugati irodalmi tudatban. Ugyanúgy, mint ahogy a nyugati magyar író sincs jelen a hazai irodalmi tudatban.”

A nyugati világban élő magyar írók igen nagy hányada ma is kissé otthontalannak érzi magát az óhazában és ennek szellemi életében. Mindennek számos oka van, és ezt az otthontalanságot természetesen nem lehet pusztán a magyarországi irodalmi élet „szűkkeblűségével” magyarázni. Az egykori emigráció hazatérése igen sok szociális, politikai és kulturális, ezek mellett pszichológiai kérdést vet fel, minthogy a nyugati magyar „töredék-társadalom” és a hazai társadalom össze nem egyeztethető szociális és kulturális szerkezetet mutat, és a reintegrációnak igen nagy kihívásokkal kell megküzdenie. Már csak annak következtében is, hogy az elmúlt évtizedek magyar emigrációjának minden korábinál hosszabb ideig kellett a szülőhazától távol maradnia: 1849 után kevesebb mint két évtized, 1919 után pedig csupán két és fél évtized volt a kényszerű vagy önkéntes száműzetés időtartama, 1945, 1948 vagy 1956 után pedig legkevesebb három és fél évtized. Ennyi idő leforgása alatt a leginkább elszánt emigráns is elhelyezkedik a befogadó társadalomban, a politikai emigráció egyszerűen értelmetlenné válik, és a tömeges hazatérésre nincsen sem szándék, sem lehetőség. Vagyis az emigráció igen nagy részénél egyszerűen „okafogyottá” vált a hazai befogadás és integráció.

A nyugati világ magyarsága létszámát és intézményi erejét tekintve különben is radikálisan megfogyatkozott a kilencvenes évek során. Igaz, mondjuk ki nyíltan, a nyugati, például az amerikai magyarság létszáma korábban sem volt olyan nagy, mint ahogy ezt szivárványos elképzeléseket tápláló statisztikusok állították. Több alkalommal is napvilágot láttak olyan kimutatások, amelyek szerint a Kárpát-medencén kívül, vagyis eleve szórványvidékeken összesen kétmillió hatszázezer magyar él, közülük közel kétmillió az észak-amerikai kontinensen. Ez így nyilvánvaló túlzás. Az amerikai magyarság két közismert és tekintélyes személyisége: Nagy Károly egyetemi tanár és Papp László, a Magyarok Világszövetségének korábbi nyugati régióelnöke néhány esztendeje megjelent felmérésükben egymillió hatszázezerre teszik a magyar származású amerikaiak számát, közülük azonban csak minden tizedik, nagyjából százötvenezer ember beszél otthon magyarul, a többi legfeljebb valamiféle többé-kevésbé homályos származástudat fűzi a magyarsághoz és ősei szülőföldjéhez. Nagyjából hasonlót állít Szabó A. Ferenc, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tanára, aki azt állapította meg, hogy az Egyesült Államokban mindössze 148 ezer, Kanadában 25 ezer, a nyugat-európai országokban 65 ezer és a teljes nyugati világban (ideértve Dél-Amerikát és Ausztráliát is) összesen mintegy 280 ezer magyar él – ez a hosszú időn keresztül emlegetett számadatnak nincsen 15%-a sem.

A nyugati magyarság létszáma tehát jóval kisebb annál, mint amennyit vérmes politikusok állítanak, ez a magyarság azonban még így is tekintélyes erőt, elsősorban szellemi erőt képvisel, csakhogy ez az erő, személyes tapasztalataim szerint is, napról-napra fogyatkozik. Egy etnikai, illetve kulturális közösség súlyát, befolyását azonban természetesen nem csak létszámán lehet mérni. A nyugati magyarságnak a kilencvenes években is tekintélye és politikai-kulturális befolyása volt, különben a befogadó országok társadalmában is. A nyugati világban élő magyarok avagy magyar származásúak között imponáló számban találhatók tekintélyes politikusok (például az amerikai Georges Pataki és Tom Lantos, a francia Nicolas Sarkozy), gazdasági hatalmasságok, Nobel-díjas tudósok, egyetemi tanárok, sikeres orvosok, mérnökök, közgazdászok, írók és így tovább. Őket mindenképpen el kellene érnie a magyarországi politikai és szellemi életnek avégett,

hogy a nagyvilágban mint önkéntes „diplomaták”, képviseljék és védelmezzék a magyar érdekeket, természetesen a Kárpát-medencében élő kisebbségi magyarok érdekeit is. Erre a „meg nem hatalmazott” diplomáciai tevékenységre különben korábban is vállalkoztak, minthogy a Kádár-korszak évtizedeiben számos olyan nemzeti (egyetemes magyar, kisebbségi magyar) érdek létezett, amelyet egyedül az emigráció szóllaltatott meg a nagyvilág nyilvánossága előtt.

A nyugati magyarság az emigráció hosszú évtizedei során igen sok szellemi értéket halmozott fel, nagy kérdés, hogy ezeket az értékeket vajon integrálta-e a hazai szellemi élet a rendszerváltozás után. Hadd hivatkozzam most csupán a nyugati magyar irodalomra. Az egykori emigráció írói közül néhányan rangos kitüntetéseket kaptak: Márai Sándor posztumusz Kossuth-díjat, Faludy György és Határ Győző Kossuth-díjat, Gombos Gyula és Borbándi Gyula Széchenyi-díjat, ugyanakkor igen sok olyan magyar író dolgozott a nyugati világban, mondjuk Cs. Szabó Lászlótól és Szabó Zoltántól kezdve Bakucz Józsefíg és Domahidy Andrásig, akiket elkerült az az elismerés, amely idehaza viszonylag szerényebb szellemi teljesítményeknek is kijárt.

Márai Sándornak méltán életműsorozata jelenik meg, és több irodalomtörténeti munkája is foglalkozott munkásságával, ugyanakkor igen sok kiváló nyugati magyar író recepciója továbbra is várat magára, nem indult meg Cs. Szabó László és Kovács Imre életműsorozata és elakadt a Szabó Zoltán munkáit egybegyűjtő sorozat. A nyugati magyar szellemi élet jelesei ma minden feltétel nélkül lehetnek otthon a hazai (vagy éppen az erdélyi) folyóiratokban, mindazonáltal jelenlétük ma sem folyamatos, a nyugati magyar kultúra amiatt is sokat veszített nyilvánosságából, hogy szinte teljes mértékben megszűntek ennek a nyilvánosságnak a fórumai: az *Új Látóhatár*, az *Irodalmi Újság*, a *Katolikus Szemle* és legutóbb a *Szívárvány*, és ma egyedül a nem túl nagy terjedelemben közreadott *Bécsi Napló* és a Budapestre költözött *Magyar Műhely* című avantgárd folyóirat őrzi a folytonosságot.

A nyugati magyar folyóiratirodalom-önfelfszámolás nem csak nyugati magyar veszteség. Ezek a folyóiratok ugyanis bizonyos (nem egyszerűen földrajzi, hanem szemléleti) távlatból és magaslatról kísérték figyelemmel a magyarországi (és kárpát-medencei) politikai és szellemi eseményeket, és általában elfogulatlan véleményeknek adtak teret. Miként szüntelenül tapasztaljuk a hazai szellemi életben, ahol egymás ellen forduló „szekértáborok” artikulálják nézeteiket, ez az elfogulatlanság és tárgyilagosság alig található meg. Következésképp némi elégedetlenséggel lehet megállapítani azt, hogy a nyugati magyar fórumok felszámolása bizonyos űrt hagyott maga után, és hiányzik az a kritikus elemzés, amelyet korábban például az *Új Látóhatár* és az *Irodalmi Újság* adott.

Persze jól tudom, hogy ezeknek a folyóiratoknak a szerkesztői igencsak megérdemelték, hogy visszavonuljanak a napi lapszerkesztői feladatoktól, ha a szabad véleményformálástól és bírálattól nagyon helyesen nem vonultak vissza: olyan írókra és publicistákra gondolok, mint Borbándi Gyula és Méray Tibor. Kétségtelen, hogy az egykori magyar emigráció politikai és szellemi vezető gárdája mára idős korba került, és maga az emigráció intézményrendszere is nagyrészt felbomlott. Azonban még így is sok olyan nyugati magyar értelmiségi dolgozik az egykori emigráció szellemi őrhelyein: magyar egyesületekben vagy éppen a befogadó országok egyetemlein, tudományos intézményeiben, akiknek véleményére oda kellene figyelnie a magyarországi közéletnek és szellemi életnek. Csupán mintaként említek meg néhány nevet, olyanokra gondolok, mint Nagy Károly, az amerikai Rutgers-egyetem tanára, Ludányi András, Éltető Lajos, Deák István, ugyancsak amerikai magyar professzorok, Gereben István, akinek publicisztikai írásait rendszeresen lehet olvasni az amerikai magyar sajtóban, Lipták Béla, akinek a Duna vé-

delmét szolgáló tevékenysége a hazai közvélemény előtt is jól ismert, Deák Ernő, aki Bécsben, Schöpflin György, aki Londonban, Schreiber Tamás, aki Párizsban, Hellenbart Gyula, aki Hamburgban folytat tudományos vagy publicisztikai tevékenységet. A nyugati világban élő és az egyetemi magyar érdekek mellett mozgósítható tekintélyes tudósok, egyetemes tanárok, publicisták száma (legalábbis Borbándi Gyula *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* című nagy munkájának tanúsága szerint) több százra tehető. A magyar közélet és szellemi élet irányítói ezt a „kapcsolati tőkét” eddig csupán érintőlegesen vették igénybe, holott éppen velük kellett volna a magyar érdekek érvényesítése és az ország külföldi arculatának kedvező alakítása kedvéért összefogni.

Igaz, az elmúlt esztendő során több alkalommal is összegyűlt, még hozzá a magyar államélet központjában: az Országházban a *Magyarország 2000* nevet viselő nagy létszámú összmagyar tanácskozás, és ezen valóban a nyugati magyar értelmiség számos jeles képviselője fejthette ki az ország jövőjét érintő elgondolásait. A tanácskozásokon elhangzott vélemények és javaslatok egész sora mindazonáltal csupán írott malaszt maradt, alig történt valami annak érdekében, hogy a nyugati magyarok nézetei valamiképpen bekerüljenek a hazai közélet vérkeringésébe, ráadásul a konferenciák sorozata 1999-cel meg is szakadt.

Mindezek után aligha lepődhetünk meg azon, hogy a nyugati magyar értelmiség, a nyugati magyar írók is, többnyire csalódottnak érzik magukat. Nemcsak amiatt, hogy a mögöttünk lévő évtized aligha váltotta be a rendszerváltozáshoz fűzött lelkes reményeket, hanem azért is, mert többnyire közömbösen hártotta el vagy mellőzte a mindenkori hatalom. A valóban rátermett és befolyásos nyugati magyar értelmiségiek helyett – kevés kivétellel – olyanok kaptak hivatalos megszólítást, akik inkább nyereszkesdni szerettek volna a hazai átalakulásokon, mintsem segíteni az itthon maradt óriási többség gondjain. Ráadásul igen sok olyan egykori emigráns jutott Magyarországon szerephez és befolyáshoz, aki képtelen volt megszabadulni az egykori politikai emigráció korszerűtlen eszméitől és még korszerűtlenebb ábrándjaitól.

Ezért állítom, hogy a nyugati és hazai magyarok párbeszéde nem hozta meg a korábban mindkét fél által remélt eredményeket. Bizonyos tanácstalanság és zavar érzékelhető ennek a párbeszédnek a történetében, erre utalnak Borbándi Gyula, illetve Czigány Lóránt korábban idézett megállapításai is. A nyugati magyar értelmiség és ezen belül az irodalmi élet hazai helyzete következésképp még mindig rendezetlennek mondható, és mindkét fél (a hazai és a nyugati) számára további feladatokat jelöl meg: mindenekelőtt a két fél dialógusát kellene elmélyíteni.